

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

پیشگفتار	
مفهوم تشیع و شیعه	۲
تاریخچه پیدایش تشیع	۴-۳
مقایسه تشیع در ایران قبل و بعد از هجرت امام رضا	۵
عوامل گرایش ایرانیان به تشیع	۷-۶
اهداف امام رضا از سفر به خراسان	۸
اقدامات و تدابیر امام رضا در گسترش تشیع	۱۰-۹
پیامدها و تأثیرات هجرت امام رضا به ایران	۱۳-۱۱
امام رضا و روابطه شان با ایرانیان	۱۴
سخن پایانی	۱۵
منابع و مآخذ	۱۶

پیشگفتار

یکی از مراحل حساس و مهم تاریخ اسلام مخصوصاً تشیع، هجرت تاریخی امام رضا(ع) به ایران می باشد که زمینه ساز تحولات و دگرگونیهای بسیاری گردیده است. درحقیقت تاثیر فزاینده ای که این حضور در گرایشات و نگرشهای اعتقادی ایرانیان داشته است، این دوران را به فصل مهمی درتاریخ این کشور مبدل ساخته است که تا به امروز نیز آثار حضور بابرکت ایشان قابل شهود است.

شیعه از همان ابتدای شکل گیری با فراز و نشیبهای بسیاری روبرو بوده و قدرتهای حاکم همیشه در پی سرکوب پیروان این مذهب بوده اند و در راه گسترش آموزه های آن، موانع بیشماری پدید آورده اند، با این حال مذهب تشیع بی آنکه در برابر این مصائب به زانو درآید، آرام آرام راه پیشرفت را پیمود و با سختکوشی رهبران معصوم و پیروان مخلص آنها، مرزهای شبه جزیره عربستان را درنوردید و به سرزمینهای دیگر گسترش یافت تا اینکه پس از هجرت امام رضا(ع) به ایران، پیروانی حقیقی یافت.

اندیشمندان شیعی با درک حقایق و بهره گیری از معارف و دانش والای امام رضا(ع)، آثار شیعی خلق کردند_ آثاری که رهگشای بسیاری از مجهولات و نادانسته های بشر امروزی است و گرد و غبار غفلت را از جلوی دیدگان بشر زدود_ تاثیر عمیق هجرت امام رضا(ع) در تاریخ تشیع ایرانیان گویای آنست که بحث از تاریخ اسلام و تشیع در ایران بدون توجه به این رویداد مهم ناتمام بوده و تنها در سایه تحلیل و بررسی پیامدها و برکات حضور ایشان می توان به فهم و درک درستی در این زمینه دست یافت.

به امید اینکه این نوشتار بتواند در راه تبیین مساله هجرت علی بن موسی الرضا(ع) و تاثیر آن بر گسترش تشیع نه تنها در جامعه اسلامی بلکه در تمام جهان اسلام، گامی هر چند کوچک بردارد.

انشاء الله

چکیده

هجرت تاریخی امام رضا(ع) به ایران ، یکی از فرازهای مهم و حساس تاریخ اسلام و به ویژه تاریخ تشیع به شمار می رود که در تمام ابعاد اجتماعی ، فرهنگی ، سیاسی و اعتقادی ایرانیان تأثیر بسزایی داشته است . هجرت امام رضا(ع) به ایران و استقرارشان در خطه خراسان فرصت مغتنمی بود تا ایرانیان از یک طرف از نزدیک با سیره و شخصیت آن حضرت آشنا شده و از طرفی دیگر با معارف ناب شیعی مأنوس تر گردند . حضور پربرکت ایشان سبب شد تا روز به روز ، هواداران شیعه گسترش یابند و چشمه وجودشان را از دروگر علم و معارف الهی سرشار و سیراب سازند . حضور پیشوای هشتم (ع) در ایران سبب شد تا این سرزمین به یکی از مهمترین کانونهای تمدن اسلام مبدل شود و علاوه بر پیامدهای اثر بخشی که برای ایرانیان به ارمغان آورد، سبب گسترش تفکر شیعی و بهره مندی هرچه بیشتر شیعیان و سادات از آزادی گردید . امام (ع) از بحران مشروعیت سیاسی و دینی آن زمان ، بهره جست و در زمینه سیاسی ، ولایت را به عنوان شیرازه حکومت دینی تلقی نموده و سعی نمود تا با گره زدن توحید و ولایت ، تشیع ناشی از دوستی اهل بیت را به تشیع اعتقادی تبدیل کند . در این میان ، حضور امام رضا(ع) در ایران را می بایست سرآغاز تحول علمی و فرهنگی در میان مسلمانان علی الخصوص تشیع دانست . پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر هجرت امام رضا(ع) برگسترش تشیع ایرانیان ، صورت گرفته و محتوای آن با استفاده از روش تحلیل اسنادی جمع آوری گردیده و با استفاده از کتب تاریخی چون عیون اخبار الرضا و سخنان و سیره ثامن الحجج (ع) و مدارک معتبر روایی ، به بررسی موضوع پرداخته است ، انشاء الله مفید فایده واقع گردد.

کلید واژگان : امام رضا(ع) ، تشیع ، خراسان ، هجرت ، ایران

مفهوم تشیع و شیعه

کلمه تشیع ، مصدر و به معنای دعوی شیعه کردن ، خود را شیعه نمودن و.....آمده است و اگر هم اسم به کار برده شود معنای مذهب شیعه می دهد .

شیعه در لغت به گروه ، پیروان ، انصار ، تابع و گروهی علیحده که جمع شوند برامری را گویند .^۱ در فرهنگ نامه های عربی از جمله لسان العرب ، شیعه را اینگونه معنا کرده اند : گروهی که بر چیزی گردآمده باشند و هر طایفه ای که بر کاری گردآیند و از نظر یکدیگر پیروی کنند تشیع خوانده می شوند .^۲ در اصطلاح ، شیعیان کسانی هستند که حضرت علی (ع) را به صورت ویژه همراهی کردند و به امامت و خلافت او استناد نص و وصیت ، خواه روشن و آشکار ، خواه پنهان و پوشیده گراییدند و گفتند : امامت از فرزندان او بیرون نمی رود و اگر بیرون رود یا به ستم از سوی دیگران و یا به تقیه از سوی امام است .

واژه شیعه در قرآن کریم به معنی پیرو پیامبران و شخصیت های بزرگ به کار رفته است ، خداوند در داستان حضرت موسی (ع) می فرماید: ((آنکه از پیروان او بود، او را برضد آنکه از دشمنانش بود به فریادرسی خواست ، فاستغاثه الذی من شیعته علی الذی من عدوه .)) و نیز می فرماید: ((و از جمله پیروان او ، ابراهیم است که با قلبی سلیم به پیشگاه پروردگارش آمد ، و ان من شیعته ل ابراهیم .))

همچنین واژه شیعه به معنای پراکندگی و تفرقه و اختلاف هم به کار رفته است : الذین فرقوا دینهم وکانوا شیعا. (روم ، آیه ۳۲). هرگاه در معنای تبعیت به کار رود به بعد مثبت و ایجابی معنی اشاره می کند ، اما وقتی در معنای تفرقه و پراکندگی به کار رود به معنای منفی اشاره دارد.

بی شک از آنجا که پیامبر (ص) عرب اصیل است ، این واژه را در معنای حقیقی آن یعنی پیرو به کار می برد ، وقتی آیه ان الذین آمنوا و عملوا الصالحات هم خیر البریه ، نازل شد حضرت در حال حیات خویش ، پیروان علی (ع) را شیعه توصیف کرد ، به نقل محدثان و مفسران در روایات متعددی آمده است که رسول خدا (ص) گروهی را که نسبت به علی (ع) موالات و پیروی داشتند را خیر البریه (بهترین انسانها) نامید .

^۱ - علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا؛ ج ۴، ص ۵۹۲۳

^۲ - ابن منظور، لسان العرب؛ ج ۸، ص ۱۸۸

بنابراین شیعه در لغت به معنای یاران و پیروان و در اصطلاح به حامیان و پیروان امام علی (ع) و خاندان مطهرش گفته می شود که به امامت آنان یکی پس از دیگری اعتقاد دارند

تاریخچه پیدایش تشیع

درباره آغاز پیدایش تشیع ، نظریاتی وجود دارد که به طور کلی می توان آن را به دو دسته تقسیم نمود:
الف) نویسندگان و پژوهشگرانی که می گویند تشیع پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) بوجود آمده است که آنها خود بر چند دسته اند:

۱- گروهی می گویند تشیع در روز سقیفه پدید آمده - همان روزی که گروهی از بزرگان صحابه با صراحت گفتند: علی (ع) اولی به امامت و خلافت است . - [تاریخ یعقوبی، قم، منشورات الشریف الرضا، ۱۴۱۴ه.ق، ج ۲، ص ۱۲۴]

۲- دسته دوم ، پیدایش شیعه را به اواخر خلافت عثمان مربوط می دانند و انتشار آرای عبدالله بن سبا در این زمان را به پیدایش تشیع ربط می دهند . [جهادالشیعه، مختار الیثی ، الدكتور سمیره ، بیروت ، دارالجبل ، ۱۳۹۶ه.ق، ص ۲۵]

۳- گروه دیگری معتقدند شیعه در روز فتنه الدار (روز قتل خلیفه سوم) پدید آمده است . پس از این روز ، پیروان علی (ع) که همان شیعیان بودند در مقابل خونخواهان عثمان قرار گرفتند .

۴- دسته چهارم معتقدند که تشیع پس از ماجرای حکمیت تا شهادت علی (ع) بوجود آمده است .

۵- دسته پنجم نیز آغاز تشیع را به واقعه کربلا و شهادت امام حسین (ع) ربط می دهند .

ب) در مقابل اینها پژوهشگرانی معتقدند که تشیع در عصر رسول اکرم (ص) ریشه دارد . از میان دانشمندان شیعه ، مرحوم کاشف الغطاء و شیخ محمد حسین مظفر ، محمد حسین زین عاملی و از میان علمای اهل سنت ، محمد کرد علی می گویند : شماری از صحابه در عصر پیامبر اکرم (ص) به شیعه علی (ع) معروف بودند .
باتوجه به این نظرهایی توان گفت: ایام سقیفه ، اواخر خلافت عثمان ، جنگ جمل ، حکمیت و حادثه کربلا از دوره های اثر گذار بر تاریخ تشیع است ، افزون بر آن ، شخصی به نام عبدالله بن سبا مورد تأیید است . با همه اینها پیدایش تشیع در یکی از دوره ها درست به نظر نمی رسد ، بررسی احادیث نبوی نشان میدهد که

واژه شیعه ، بیش از همه از زبان رسول اکرم (ص) در احادیث متعددی برای نامیدن دوستانان علی (ع) به کار رفته است . نمونه هایی از آنها را که در منابع اهل سنت آمده است را در اینجا ذکر می کنیم :

• پیامبر(ص) به علی (ع) فرمود: خداگناهان شیعیان و دوستانان شیعیان تو را بخشیده است .[الصواعق المحرقة، ابن حجر الهیثمی المکی ، مکتبه قاهره ، ۱۳۸۵، ص ۲۳۲].

همچنین پیامبر(ص) در حدیث معروف ثقلین خطاب به علی (ع) می فرمایند : تو و شیعیانت در حوض کوثر بر من وارد می شوید ، از آن سیراب خواهید شد و صورتتان سفید است و دشمنان توتشنه و در غل و زنجیر بر من وارد می شوند .

چون این احادیث انکارنا شدنی هستند و محدثان بزرگ اهل سنت آن را نقل کرده اند ، بعضی نویسندگان اهل سنت به تأویل ناروای آن دست زده اند . ظهور معنای شیعه در احادیث و سخنان پیامبر آشکار و روشن است و آنان با این تأویلهای خواسته اند از پذیرش حقیقت بگریزند . این راهم باید دانست که مصداق شیعه در همان عصر پیامبر(ص) مشخص بوده است و عده ای از اصحاب پیامبر(ص) در این زمان به "شیعه علی" مشهور بودند .

مقایسه تشیع در ایران قبل و بعد از هجرت امام رضا (ع)

هجرت امام رضا (ع) در اوایل قرن دوم به ایران همانند سایر هجرت های تاریخی دارای پیامدهای مهم و تأثیر گذار هم در قوام مکتب اهل بیت و اسلام و گسترش فرهنگ تشیع در ایران و هم در قوام هویت ایرانی و استمرار آن در گستره تاریخ تا به امروز بوده است . به جرأت می توان گفت ما ایرانیان حیات معنوی و فکری خود را وامدار این هجرت و پیامدهای آن هستیم . مردم ایران قبل از اسلام ، ملتی موحد و متمدن بودند و در میان سایر ملل باستان ، ایرانیان به یگانه پرستی شهرت داشتند . با ورود اسلام به ایران ، ایرانیان هوشمندانه اسلام را پذیرفتند اما مانند برخی ملتها ، شناسنامه و هویت خود را عوض نکردند . پذیرش اسلام در ایران یکباره رخ نداد و تدریجی بود ، این فرصتی بود برای انتقال فرهنگ و تمدن ایران به جهان اسلام که اوج آن در قرن سوم و چهارم آشکار شد ، یعنی زمانی که ایران مبدل به یکی از مهمترین کانونهای تمدن اسلام شد . عنصر ایرانی با حفظ هویت خود ، اسلام را پذیرفت و خدمات شایانی به تمدن اسلام کرد ، به گونه ای که تمدن پویای اسلام بر درخت کهنسال تمدن ایرانی جوانه زد . اسلام اگرچه به زبان عربی وارد ایران شد ولی با زبان فارسی گسترش یافت ، زبان فارسی ، زبان دوم جهان اسلام است و زبان اول عرفان . این نشان می

دهد که عنصر ایرانی چگونه هویت مذهبی خود را با هویت ملی به ویژه شاخصه مهم هویتی آن - یعنی زبان فارسی - در آمیخت. قبل از هجرت امام رضا(ع) به ایران، در برخی مناطق ایران، تشیع به صورت کانونهای قوی و مستحکم وجود داشت. از جمله قم، ری، طبرستان و خراسان که به دلیل دور بودن از پایتخت خلافت عباسی (بغداد) و مرکز علویان، مخالفان حکومت اموی و عباسی بودند. خاستگاه اولیه تشیع، ایران نبود بلکه در عصر رسول اکرم (ص) هسته اولیه آن به عنوان پیروان حضرت علی(ع) و معتقدان به امامت و خلافت ایشان از طریق نص بودن پایه گذاری شد. بنابراین برخلاف برخی از گفته های بی پایه که ایرانیان مبدع تشیع بوده اند، باید گفت که پیدایی تشیع هیچ ارتباطی با کنش یا واکنش روح ایرانی ندارد اما توسعه و استمرار تشیع و حفظ مکتب اهل بیت (ع) با عنصر ایرانی و ایرانیان بستگی تام دارد، تشیع از نظر جغرافیایی از مدینه آغاز شد اما در ایران گسترش یافت و ایران را مبدل به کانون بزرگ تشیع و دوستان اهل بیت (ع) در جهان اسلام کرد. علاقه ایرانیان به اهل بیت (ع) از صدر اسلام مثال زدنی است، حتی میان اهل سنت ایرانی، عشق و علاقه به اهل بیت (ع) موج می زند. شاید به جرأت بتوان گفت که اگر اسلام به ایران وارد نمی شد، دامنه ی جهانی نمی یافت و نقش ایرانیان در گسترش اسلام و فرهنگ اهل بیت (ع) انکار نشدنی است. بنابراین ورود امام رضا(ع) به ایران بر حیات معنوی ما ایرانیان تأثیری شگرف گذاشت و ایران را مبدل به کانون تشیع و معارف اهل بیت (ع) در جهان نمود.

عوامل گرایش ایرانیان به تشیع

عوامل پیدایش و گسترش مکتب تشیع در ایران بسیار است که هر کدام باید در جای خود بررسی شود، اما در این باره به سه عامل مهم اشاره می شود که تأثیر بسزایی در گسترش فرهنگ تشیع داشته اند.

- ۱- موالی (ایرانیان مهاجر): موالی، آن دسته از ایرانیانی بودند که به قبایل عرب پیوستند و با آنان پیمان اتحاد بستند، از جمله حدود ۴ هزار نفر از ایرانیان بودند که در جنگ قادسیه به آنان سپاه شاهنشاه می گفتند و در زمان یزدگرد سوم به فرماندهی شخصی به نام رستم به جنگ مسلمانان آمدند و سرانجام به سپاهیان عرب پیوستند. آنان برای پیوستن به سپاه عرب شرط کردند که پس از جنگ بدر هر کجا خواستند ساکن شوند. در مجموع آنها خواستار برابری و مساوات بین خود و اعراب شدند و امید داشتند در لوای دین اسلام، طعم عدالت حقیقی را بچشند، هر چند بسیاری از آنان تحقیر و ناملایمات فراوانی متحمل شدند ولی اسلام را پذیرفتند و به افتخار مسلمانی نائل شدند.

مهاجرت علویان به ایران : این مهاجرتها بیشتر از قرن دوم به بعد و پس از آن آغاز شد که یحیی بن زید بن علی (ع) به گرگان آمد. یکی از اهداف سادات هاشمی در مهاجرت به سوی ایران، جذب نیرو برای قیام بود، آنان در این کار موفق بودند به گونه ای که یاران یحیی بن زید رو به فزونی نهاد و هارون مجبور شد ۵۰ هزار نفر را برای دستگیری او اعزام کند.

ماجرای یحیی بن زید و ورود امام رضا (ع) به خراسان، حرکت گروهی سادات و شیعیان رابه ایران در پی داشت. رهبری کاروان با احمد بن موسی (شاهچراغ) و محمد بن موسی (ع) بود. آنان پس از درگیری بالشگر فارس، به یاران خود دستور دادند لباس مبدل بپوشند و در اطراف پراکنده شوند تا از گزند حکومت مأمون در امان باشند. به همین دلیل گفته می شود بیشتر امامزادگانی که در شهرهای گوناگون مدفون شده اند، جزء همان قافله اند. مردم ایران چون به سادات و آل رسول عشق می ورزیدند، به این گروه پناه دادند و آنان را یاری کردند، حضور آنان در میان عاشقان اهل بیت پیامبر به گسترش تشیع اعتقادی انجامید.

۳- مهاجرت امام رضا (ع) به ایران : پس از آنکه مأمون بر برادرش امین پیروز شد، با توجه به علاقه مردم ایران به علویان، از موقعیت استفاده کرد و امام رضا (ع) را به ولیعهدی فراخواند. امام رضا (ع) از لحظه حرکت از مدینه تا مرو همیشه از روشهای گوناگون برای شناساندن شیعه بهره برد. امام در طول مسیر، احادیث را از طریق پدرانش، به حضرت علی (ع) و پیامبر (ص) می رساند که این بهترین روش برای معرفی مکتب تشیع و خنثی کننده توطئه هایی بود که شیعه را خارج از دین می شمرد. نمونه برجسته آن، حدیث سلسله الذهب بود که ایشان در جمع مردم نیشابور بیان فرمود، امام (ع) ضمن بیان حدیث یکی از شروط آن را پذیرش ولایت خودشان یعنی اهل بیت پیامبر دانستند و باین بیان، شیعه واقعی و اعتقادی را معرفی کردند و به محبت مردم به علویان جهت دادند. حضور امام رضا (ع) در مناظره از اموری بود که باعث شد مکتب تشیع به درستی معرفی شود و استدلال مخالفان باطل شود. حتی نامه هایی که ایشان برای توضیح مبانی تشیع به افراد گوناگون می نوشتند در این زمینه، نقش داشت. نامه های ایشان در تبیین جایگاه اهل بیت در کتاب خدا و سنت پیامبر (ص)، مسائل اختلافی با اهل سنت مانند: ایمان آوردن ابوطالب، توضیح مصداق شیعه واقعی، مراد از اولوالأمر در قرآن در گسترش تفکر شیعی و استحکام پایه های اعتقادی در ایران تأثیر بسزایی داشت.

اهداف امام رضا(ع) از سفر به خراسان

- ۱- برقراری پیوند با ایرانیان متمایل به تشیع
- ۲- تبدیل خراسان به کانون تشیع و مرکز عمده تمرکز شیعه
- ۳- کاهش فشار بر علویان و دوستداران امام (ع)
- ۴- وارد شدن امام به صحنه سیاست پس از سالها دوری امامان و اهل بیت (ع) از حکومت
- ۵- تحقق نیافتن اهداف مأمون در پی ولایتعهدی امام رضا(ع) و تلاش برای از بین بردن ایشان
- ۶- تلاش برای تحکیم مبنای شیعه
- ۷- اعلام عدم مشروعیت دستگاه خلافت مأمون از سوی امام (ع) ، با اینکه حضرت در منصب ولایت عهدی قرار داشتند.
- ۸- تلاشهای وسیع حضرت در جریان مناظره با اندیشه های مختلف در به پاداشتن توحید و معرفی آن .
بنابراین چون از نگاه شیعه، گفتار و رفتار معصوم ، حجت و برهان شرعی است ؛ از اینرو سفر امام رضا(ع) سفری معنوی نبود بلکه هجرتی تکلیف مدار و هدفمند ، به انگیزه آشکار سازی مکر و حيله دشمنان بود ، لذا در پذیرش ولایتعهدی امام رضا(ع) می توان به این نکته رسید که امام رضا(ع) خود را با دو واقعیت روبرو می دیدند:
الف) مرگی خاموش و کم اثر در مدینه توسط عوامل خلافت
ب) افشای تزویر پسر هارون الرشید و بر ملا کردن ادعای دروغین او مبنی بر علاقه به فرزندان پیامبر(ص)
و تمایل به بازگرداندن خلافت ایشان که این کار تنها در پرتو شهادت در مرو میسر می شد .
در نتیجه امام رضا(ع) با پذیرفتن ولایتعهدی ، اندیشه نادرست جدایی دین از سیاست را که در اذهان مردم آن روز ریشه دوانده بود را منسوخ نمود و علنا این اندیشه را در هم شکست .

اقدامات و تدابیر امام رضا (ع) در گسترش تشیع

آگاهی امام رضا (ع) از اهداف پشت پرده مأمون در تحمیل ولایتعهدی به ایشان باعث شد تا آن حضرت به گونه ای با این امر موافقت کند که به نفع مأمون تمام نشود ، بلکه کار به آنجا رسید که مأمون احساس خط

کرد و چنین گفت: ((با بزرگداشت امام رضا(ع) مرتکب اشتباه شدیم و با بزرگ داشتن او، خود را در معرض نابودی قرار دادیم ، پس سهل انگاری در کار اوجایز نیست . باید اندک اندک از موقعیت اوبکاهیم تا آنکه وی را در نظر مردم چنان ترسیم نماییم که از دید آنها شایستگی خلافت نداشته باشد ، پس در مورد او چنان اندیشه کنیم که خطرات وی متوجه ما نشود .^۳))

امام رضا(ع) تدابیر و اقداماتی در پیش گرفت که با اجرای آنها هوش از سرمأمون سیاستمدار ربود ، اقداماتی که موجب یک انقلاب فرهنگی و سیاسی عمیق و وسیع به نفع شیعیان گردید که پس از نهضت علمی امام صادق (ع) در تاریخ تشیع نظیر ندارد که از آن میان می توان به موارد ذیل اشاره کرد :

۱- هنگامیکه پیک مأمون برای بردن آن حضرت وارد مدینه شد ، امام سعی کرد با گفتار و کردارش فضای شهر را از کراهت و نارضایتی خود از این دعوت پر کند و این سفر را یک سفر اجباری و سفری که به مرگ وی منتهی می شود معرفی نماید .

۲- علیرغم آنکه مأمون از امام رضا(ع) خواسته بود هر کس از افراد خانواده اش را که مایل است به همراه خود بیاورد ، امام این کار را نکرد و تنها به این سفر تن در داد و در حقیقت به مأمون می فهماند که وی نه تنها به آینده این دعوت خوش بین نیست ، بلکه این سفر را یک سفر خطرناک می داند .^۴

۳- درعین آنکه مأمون تمامی تلاش خود را برای قطع ارتباط عاطفی و معنوی امام با مردم و شیعیان در طول سفر به خراسان به کار برد، ولی امام در هر فرصتی با پایگاههای مردمی خویش تماس می گرفت و با گفتار و کردار و معجزات و کرامات ، حقانیت و امامت خویش را با اثبات می رسانید و رهبری و اطاعت از خویش را تداوم رسالت پیامبر اسلام و شرط توحید می دانست . ایشان به این ترتیب ، مشروعیت خلافت را از امثال مأمون سلب می کرد و تشیع ناشی از دوستی اهل بیت را تبدیل به یک تشیع اعتقادی اصیل کرد.^۵

۴- خودداری امام از پذیرش خلافت و ولایتعهدی تا حدود ۲ ماه ، تا آنکه کار به تهدید کشیده شد و به اجبار، امام(ع) ولایت عهدی را با آن شرایط پذیرفت و تا آخر نیز ناخشنودی خویش را از این امر ابراز داشت .

۵- تلاشها و فعالیتهای علمی و فرهنگی امام (ع) در قالب مناظره ، مباحثه با پیروان ادیان و مذاهب و پرسش و پاسخ در زمینه مسائل کلامی و اعتقادی نیز یکی از روشن ترین برگهای تاریخ زندگی امام در تقویت

۳- ر.ک عیون اخبار الرضا، ج ۱، صص ۱۸۱-۱۸۲

۴- تاریخ اسلام در عصر امامت امام رضا و امام جواد، صص ۹۵-۹۴

۵- تاریخ تشیع در ایران ، ج ۱، صص ۲۲۲-۲۲۱

حقانیت امامت و اعتقادات تشیع بود. استفاده امام از موقعیت استثنایی که مأمون به قصد تضعیف امام _ برای وی فراهم کرده توانست حصار تقیه رادرهم بشکند. علاوه بر مناظرات، احادیث و روایات فراوان از امام رضا(ع) در زمینه های گوناگون علوم و معارف اسلامی و شیعی چون فقه و اصول عقاید، اخلاق و... برای تقویت تشیع مطرح گردید که اندیشه شیعه را گسترش داد.

۶- احیای سنت پیامبر(ص) در اجرای عبادات اسلامی و تأکید ویژه ایشان بر این امر که مورد تأیید بسیاری از علمای اهل سنت و تشیع می باشد.

انجام اقدامات فوق از سوی امام رضا(ع) موجب فزونی مقام والای ایشان در میان مردم و گسترش پایگاه شیعیان در خراسان گردید.

پیامدها و تأثیرات هجرت امام رضا (ع) به ایران

به طور کلی آثار حضور پربرکت علی بن موسی الرضا در ابعاد ذیل قابل بررسی است که خود باز شامل مواردی می شود که به اهم آنها اشاره خواهد شد:

۱- تأثیرات اجتماعی هجرت امام رضا(ع):

از مهمترین این پیامدها و برکات می توان به مسأله دستیابی شیعیان به آزادی نسبی و تکریم سادات علویان، مهاجرت سادات علویان به ایران که به آن اشاره شد، محبوبیت امام و شناخت بیشتر حضرت، پیشرفت مرکز رهبری و وکلا و نمایندگان امام در ایران و گسترده شدن پایگاههای مردمی و تبدیل خراسان به مرکز تشیع توجه نمود.

الف) دستیابی شیعیان به آزادی نسبی و تکریم سادات علویان:

باحضور امام رضا(ع) در ایران و به ویژه پس از ولایتعهدی حضرت، درسهرکوی وبرزن علناً حب و ولای اهل بیت(ع) اظهار شده و سادات و علویان که سالها طعم تلخ حکومت بنی امیه و بنی عباس را چشیده بودند احساس آرامش نموده و مورد تجلیل و تکریم قرار گرفتند. آزادی شیعیان را می توان از اظهار سیاست گرانه مأمون در گرایش به شیعه و اعتراف به مقام و منزلت اهل بیت درک نمود. بخشیدن زید بن موسی بن جعفر - برادر امام رضا(ع) - توسط مأمون که در بصره خروج کرده و خانه های بنی عباس را آتش زده بود به احترام امام رضا(ع)، یکی از نمونه های بارز تجلیل و تکریم سادات به شمار می رود.

ب) گسترده شدن پایگاههای مردمی و تبدیل خراسان به مرکز تشیع:

با آمدن امام رضا(ع) به ایران و مهاجرت علویان و سادات و علماء، مرکز تجمع و تبلیغات شیعیان اثنی عشری از کوفه و نجف به قم و خراسان سرایت کرد و بدین ترتیب مراکز شیعه از فشار متمادی و لایه‌های ممتد خفقانی نجات یافت و سرانجام توانست پیروز ماندانه در سراسر ایران انتشار یابد.^۶

حضور امام رضا(ع) در اجتماع ایران و مشاهده سیره حضرت و نیز فعالیتهای اجتماعی ایشان نیز روز به روز برگسترده شدن پایگاههای مردمی اهل بیت افزود تا جایی که خراسان در این ایام به کانون تشیع و مرکز عمده تشیع مبدل گردید و گروههای پراکنده شیعه دور هم جمع شدند. مشعل تشیع در قم برافراشته شد و این سرزمین، دوره مهمی را به خود دید که در آن بزرگان و برجستگانی از علما و روای موثق به سر می بردند. تشیع حرکت و انتشار و رواج خود را آغاز کرد، حکومتها و فرمانروایی هایی از شیعیان ایران پدید آمد که دست تشیع را گرفته و بازو و در بازوی اقرار داد و ایران اساس تشیع را بنیان کرد و ارکان آن را سرپاسخت.^۷

در حقیقت دوران امام رضا(ع) را می بایست دوران اوج گیری گرایش مردم به اهل بیت به ویژه در ایران و نیز دوران گسترش پایگاههای مردمی این خاندان به شمار آورد تا جایی که بی تردید حضور حضرت، زمینه ساز گسترش تشیع در ایران علی الخصوص خراسان گردید.

-۲

تأثیرات سیاسی حضور امام رضا(ع) در ایران:

زندگانی امام رضا(ع) در ایران فصل مهمی در تاریخ سیاسی شیعه به شمار می رود، این واقعه را می بایست مرحله دیگری برای استحکام و گسترش تشیع سیاسی به شمار آورد. امام رضا(ع) با استفاده از فضای باز سیاسی که ولایت عهدی در اختیارش قرار داده بود، طرح سکولاریزمی مأمون را با شکست مواجه کرده و علیرغم اجبار در پذیرش ولایت عهدی به همگان فهماند که امام حجت خداست و نه نماینده مأمون. آن حضرت تز جدایی دین از سیاست را در اجتماعات مردم ایران باطل نموده و مشروعیت حکومت را زیر سؤال برد. در حقیقت یکی از دلایل قبول ولایت عهدی ایشان، آن بود که مردم، اهل بیت را در صحنه سیاست حاضر ببیند و به دست فراموشی نسپارند و نیز گمان نکنند که آنان همان گونه که شایع شده بود، فقها و علمایی هستند که در عمل هرگز به کار ملت نمی آیند.^۸

^۶ - محمد جعفر نژاد، آثار حضور و برکات امام رضا در ایران، ص ۱۲۸

^۷ - محمد رضا مظفر، تاریخ تشیع، ترجمه سید محمد باقر حجتی، ص ۲۸۷

^۸ - جعفر مرتضی حسینی، زندگی سیاسی هشتمین امام، ترجمه سید خلیل خلیلیان، ص ۱۶۳

امام از بحران مشروعیت سیاسی و دینی آن عصر استفاده نموده و در زمینه سیاسی، ولایت را به عنوان شیرازه حکومت دینی تلقی نموده و باتبیین جایگاه اهل بیت در میان ایرانیان چه در مرو و چه در مسیر حرکت، مأمون را در به دست آوردن پایگاه مردمی و نیز نشان دادن امام به عنوان عنصر خلافت عباسی ناکام گذاشت. اهمیت نفوذ تشیع و گسترش در خراسان به گونه ای بود که زمینه قیام محمد بن قاسم علوی در طالقان فراهم شد. هر چند این قیام در سال ۲۱۹ و چند سال بعد از شهادت امام رضا (ع) رخ داد، اما از آن روی که باعث گسترش تشیع در بخشی از خطه ایران گردید، درخور توجه است و یقیناً این حضور امام بود که مقدمه اینگونه قیامها را فراهم ساخت.^۹

-۳

تأثیرات علمی و فرهنگی حضور امام رضا (ع) در ایران:

عصر امام رضا (ع) رامی بایست عصر شکوفایی مجدد علوم اسلامی و ورود افکار بیگانه در جامعه اسلامی و شکل گیری مکاتب فکری گوناگون بر شمرده. تاریخ گواهی می دهد که از همان ابتدای ورود امام (ع) به ایران چه در مرو و چه در طول مسیر همواره ایرانیان با شور و اشتیاق بردور حضرت، حلقه زده و از علم سرشار و دیدگاههای علمی و فرهنگی ارزشمند امام هشتم بهره برده اند. فضای علمی به گونه ای بود که نه تنها امام بلکه محدثین شیعه نیز فرصت یافتند تا معارفی را که تا آن روز جز در خلوت نمی شد به زبان آورد، در جلسات درسی بزرگ و مجامع عمومی به زبان راندند. جایگاه علمی امام رضا (ع) و تشکیل جلسات علمی و مناظرات آنها تا جایی تأثیر گذار بود که می توان حیثیت علمی امام را مهمترین عامل در توسعه مذهب تشیع به حساب آورد. آری حضور امام رضا (ع)، تشیع را از نظر پشتوانه علمی و فرهنگی و تصحیح مبانی عقیدتی به نحوی بی سابقه تقویت کرد، به طوری که بعد از شهادت آن حضرت، خط فکری و سیره عملی وی در ترویج تشیع و رفع حملات گوناگونی از آن، بافداکاری و سعی دست پروردگان وی ادامه یافت و خراسان همچنان به عنوان محل امن برای شیعیان و سرزمینی شیعه پرور در فضای تشیع به حیات خویش ادامه داد.

-۴

تأثیرات عقیدتی هجرت امام رضا (ع) به ایران:

^۹ - حسین حر، امام رضا و ایران، ص ۱۴۸

توجه به مسائل فکری و عقیدتی همواره مورد توجه به ویژه اهل بیت (ع) قرار گرفته است ، درواقع دوری از حکومت هیچ گاه به منزله کناره گیری از صحنه اجتماع و رها کردن مردم در ابهامات فکری و عقیدتی نبوده است .

ایشان همواره از راههای مختلف و به روشی هنرمندانه برای معرفی عقاید حقه شیعه استفاده جسته و جریان شیعه را اگر چه آرام و غیر گسترده اما عمیق و پرمحتوا حفظ نمودند . حضرت با تبیین مکتب شیعه و طرح اصول فکری اهل بیت (ع) در سطح های بالای جامعه و درمجامع رسمی و شهرهای مختلف ، بسیاری از مسائل کلامی و اعتقادی شیعه را به خصوص درمحور امامت ، صریح و به دور از تقيه مطرح ساخت . حجم اخبار رسیده از حضرت درباب تبیین مسائل اعتقادی به خوبی از اهتمام حضرت به این مسأله ، پرده برمی دارد و به این صورت ، حضرت درطی سه سال اقامت خود در ایران انقلابی فکری و عقیدتی به راه انداخت که ضمن روشنگری مبانی اصیل شیعه در سطحی وسیع ، موجب گسترش آن در سرتاسر ایران شد .

امام رضا (ع) و رابطه شان با ایرانیان

در روایات از پیامبر اکرم (ص) منقول است که دست برشانه سلمان گذاشتند و فرمودند: اگر علم در ثریا هم باشد ، مردانی از فارس به آن دست می یابند و باز نقل است که اگر عرب امروز برای تنزیل قرآن با ایرانیان می جنگند ، فردا ایرانیان برای تأویل قرآن با آنان مبارزه خواهند کرد و شاید اینها اشاره به ظرفیت بالای ایرانیان برای رسیدن به حقیقت باشد و گویا همین موضوع سبب شد تا آنچه امام رضا (ع) در مدینه و در طول مسیر به زبان نیاورده بود در نیشابور به صراحت مطرح کند ، نمونه آن بیان حدیث سلسله الذهب و به خصوص فراز پایانی آن که فرمودند: ((بشرطها و شروطها وانا من شروطها.)) می باشد .

و شرط آن هم ، امامت حقه بود و گویا قلب ایرانی ، بهتر از هر کسی می توانست به این حقیقت ایمان بیاورد و این همان علم حقی بود که پیامبر به سلمان فرمود و بسیاری از فهم آن عاجزند و همین کلیدی شد برای نگاه ایرانیان به تأویل قرآن ، آن هم براساس محور امام آل الله و پیامبر اسلام و چنین بود که میان ایرانیان و تشیع ، علقه ای ناگسستنی شکل گرفت که هر دو نسبت به هم خدمات متقابل داشتند .

ایرانیان با ایمان نسبت به حقیقت اسلام و ایستادن در کنار پرچم امامت، تشیع را رونق دادند و با تولید علم، اسلام را تبیین کردند و تشیع نیز به ایران هویتی نوبخشید که براساس حق و عدل باز تعریف می شد و ایرانیانی را پرورش داد که اسلام را پذیرفتند، اما به خواسته های اعراب تن ندادند و ایرانی ماندند.

حضور امام رضا(ع) در ایران چه در عصر حیات و یا بعد از شهادت، همچنین تبدیل خراسان به کانون تشیع و مرکز عمده تمرکز شیعه، معرفی مبانی اندیشه شیعه با استفاده از فرصت ولایت عهدی، تلاش برای تحکیم مبانی کلامی شیعی و نشان دادن تسلط ائمه شیعی بر میراث نبوی و علوی را باید حاصل سفر امام و تعامل ایشان با ایرانیان دانست.

سخن پایانی

سفر تاریخی امام رضا(ع) از جایگاه و منزلت ویژه و والایی در تاریخ ایران برخوردار است که هر چند با اصرارهای مأمون _ خلیفه وقت عباسی _ صورت پذیرفت، اما در عمل دارای آثار و پیامدهای درخشانی بود .

پرواضح است که سیاست امام در این سفر تنها افشای سیاست های خائنانه مأمون نبود بلکه در پی این هجرت ، اهداف عالی دیگری نیز مستتر بود که مورد توجه خاص امام رضا(ع) بود که از مهمترین آنها ، تلاش برای برقراری پیوند با ایرانیان متمایل به تشیع و تبدیل خراسان بزرگ به کانون تشیع و تلاش برای تحکیم مبانی عقیدتی و کلامی شیعه با استفاده از فرصت ولیعهدی بود که مأمون در اختیار ایشان گذاشته بود .

حضور امام رضا(ع) در ایران باعث تبیین و تحکیم مواضع شیعه و رفع شبهات از آن و حل مسائل گوناگون و کسب معارف علمی شیعیان گردید . تلاشهای وافر آن حضرت واسوه علمی و معنوی ایشان در رشد فرهنگ ناب شیعی و گسترش حوزه های علمیه و کانونهای تشیع در ایران تأثیر بسزایی داشت.

احادیث و روایات به جا مانده از ایشان در زمینه های مختلف چون حدیث ، فقه ، اصول ، اخلاق و عقاید و گنجینه ای بس گرانبهاست و پاسخگوی بسیاری از نادانسته های بشر امروزی است .

درمجموع دوران پر بار امامت امام رضا(ع) ، دوران آزادی و آرامش نسبی شیعیان است ، بی شک عقاید ، فقه و اندیشه شیعه در این دوران رشدی درخور توجه داشت .

((والسلام))

منابع و مأخذ

- ۱- قرآن کریم
- ۲- لغت نامه دهخدا
- ۳- طباطبایی، سید محمد حسین، شیعه در اسلام؛ قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دهم، ۱۳۷۴
- ۴- محمدی اشتهاردی، محمد، رابطه ایران با اسلام؛ انتشارات برهان، چاپ اول، زمستان ۱۳۸۷
- ۵- جعفریان، رسول، تاریخ تشیع در ایران؛ نشر علم، ۱۳۸۶
- ۶- میر دیلمی، سید ضیاء، تشیع و شیعیان از دیدگاه عالمان و احادیث اهل سنت؛ انتشارات حرم، چاپ اول، ۱۳۸۲
- ۷- مرتضی عاملی، جعفر، زندگی سیاسی امام رضا؛ قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۵
- ۸- مطهری، مرتضی، سیری در سیره ائمه اطهار؛ انتشارات صدرا، چاپ دوازدهم، ۱۳۷۵
- ۹- حر، حسین، امام رضا در ایران؛ دفتر نشر معارف، چاپ دوم، پائیز ۱۳۸۶
- ۱۰- جعفر نژاد، محمد، آثار حضور و برکات امام رضا؛ انتشارات سلسله، چاپ اول، ۱۳۸۱
- ۱۱- شیخ مفید، ارشاد، ترجمه رسول محلاتی، سید هاشم، انتشارات علمیه اصفهان، ۱۳۷۸
- ۱۲- محمدی اشتهاردی، محمد، ایرانیان مسلمان در صدر اسلام و سیر تشیع در ایران؛ مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۷۱
- ۱۳- مظفر، محمد رضا، تاریخ تشیع؛ ترجمه حجتی، سید محمد باقر، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، زمستان ۱۳۸۶
- ۱۴- خسروی، موسی، زندگانی امام هشتم علی بن موسی الرضا؛ مشهد، انتشارات فروشگاه صحافیان، چاپ چهارم، ۱۳۴۸ ش.
- ۱۵- موحدی ساروجی، علی، ولایت عهدی حضرت رضا؛ قم، چاپخانه حکمت، ۱۳۵۰ ش.